

Fjärrvärme i kvarteren Mjölaren och Trehörningen, Norrköping

Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning

Sankt Johannes 96:1
Mjölaren 7, 9 och 10 samt Trehörningen 1:1
Norrköpings stad
Norrköpings kommun
Östergötland

Josefina Kennebjörk

Fjärrvärme i kvarteren Mjölaren och Trehörningen, Norrköping

Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning

Sankt Johannes 96:1
Mjölaren 7, 9 och 10 samt Trehörningen 1:1
Norrköpings stad
Norrköpings kommun
Östergötland

Josefina Kennebjörk

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora Gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
E-post: info@kmmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2017

Upphovsrätt, där inget annat anges, enligt Publik Licens 4.0 (CC BY)
<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

Lantmäteriets kartor omfattas inte av ovanstående licensiering.
Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Medgivande MS2012/02954.

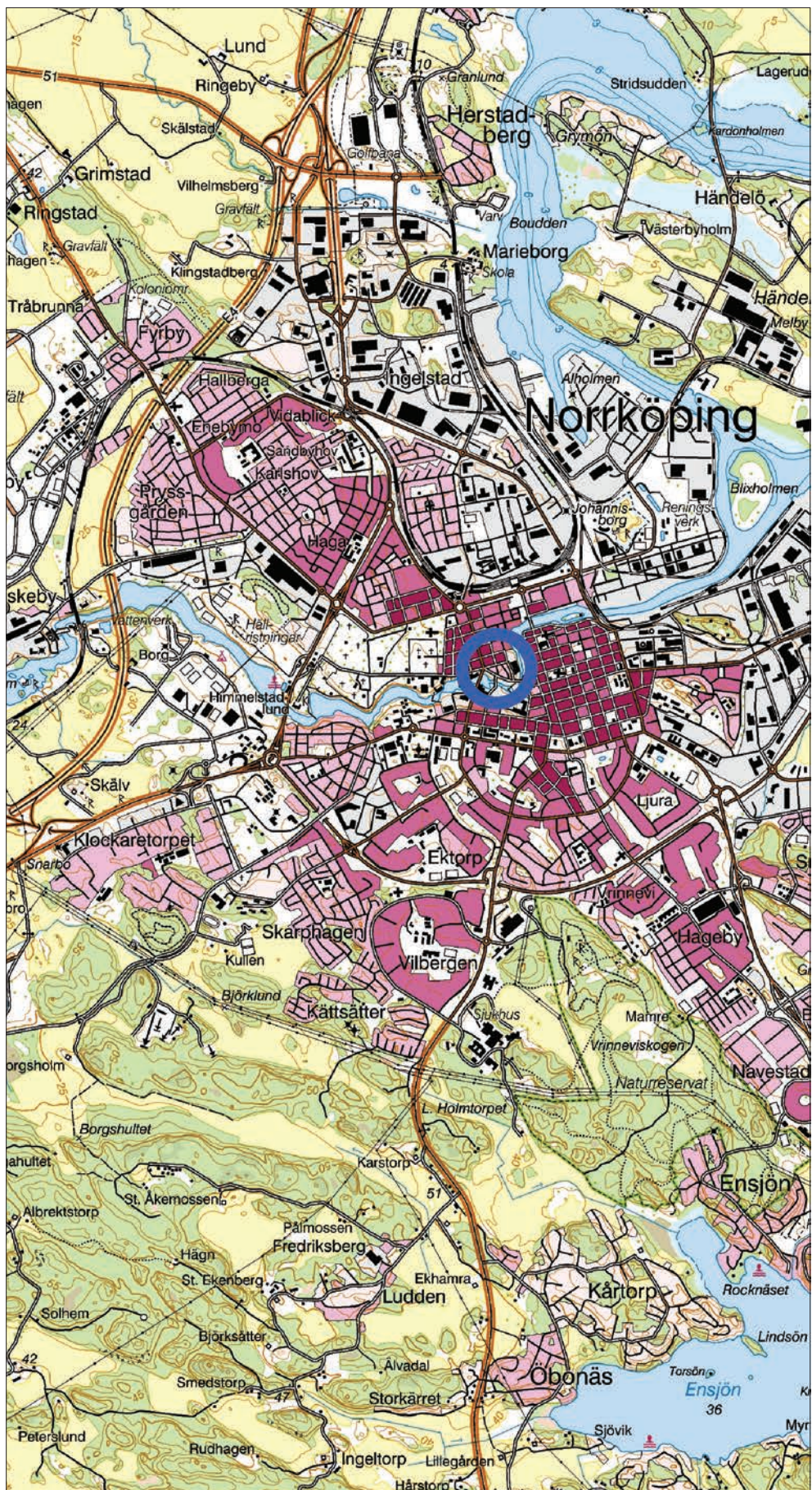
ISBN 978-91-7453-595-2

Tryck: JustNu, Västerås 2017

Innehåll

Sammanfattning	5
Inledning	5
Fornlämningsmiljö	5
Syfte	6
Genomförande	6
Undersökningsresultat	7
Schakt 1	7
Schakt 2	10
Utvärdering	10
Referenser	11
Arkiv	11
Litteratur	11
Tekniska och administrativa uppgifter	12

Figur 1. Undersökningsområdet markerat med en blå cirkel. Utdrag ur Terrängkartan. Skala 1:50 000.

Sammanfattning

Stiftelsen Kulturmiljövård (KM) har under två dagar i augusti 2016 utfört en arkeologisk undersökning i form av en schaktningsövervakning på Tunnbindaregatan inom kvarteren Mjölaren och Trehörningen i Norrköpings innerstad.

Två schakt på sammanlagt cirka 60 m² togs upp. Ett av schakten grävdes under uppsikt av arkeolog medan det andra kontrollerades i efterhand. Detta schakt innehöll främst modernt grus men i den östra schaktkanten syntes ett mindre parti med naturligt avsatt sand. Även det första schaktet bestod till största delen av sedan tidigare uppgrävda, störda ytor. I en mindre del av schaktet var dock marken orörd och där syntes en tydlig stratigrafi med olika konstruktionslager för gatan. Det framkom dock inga äldre lämningar i schakten.

Inledning

Stiftelsen Kulturmiljövård (KM) har under två dagar, den 22 och 24 augusti 2016, utfört en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning på Tunnbindaregatan inom kvarteren Trehörningen och Mjölaren i Norrköping, Norrköpings stad och kommun, Östergötlands län. Undersökningen föranleddes av att E.ON Värme Sverige AB planerade att dra en fjärrvärmeledning genom området. Uppdraget utfördes enligt beslut från Länsstyrelsen Östergötland (dnr 431-2097-16, daterat 2016-06-09). Som projektledare från KM tjänstgjorde Josefina Kennebjörk.

Fornlämningsmiljö

Undersökningsområdet är beläget på Tunnbindaregatan i Norrköping, en gata som idag är en asfalterad bilväg. Platsen ligger på 16–18 meters höjd över havet. Den äldsta kartan över Norrköping är en jordebokskarta från 1636 (LMS D75-1:d4:5-7) och enligt kartan ligger den aktuella platsen precis invid gränsen mellan stadsbebyggelsen och åkermarken norr om staden.

Idag löper Tunnbindaregatan i ungefärlig sydsydöstlig riktning från Norra Promenaden i norr och ansluter till Västgötegatan i söder. Strax innan anslutningen till Västgötegatan kröker vägen av åt sydsydväst från den annars sydsydöstliga riktningen. Vägen rätades ut och fick sin nuvarande sträckning någon gång mellan åren 1874 och 1879. Innan dess gick den böjt ner från Bredgatan i norr och anslöt till Västgötegatan något längre västerut än idag. Dagens Tunnbindaregata, med det aktuella undersökningsområdet, låg då inom kvarteret Mjölaren. Den äldsta kartan över tomterna inom kvarteret är från 1728 (LMS D75-1:12) och Tunnbindaregatan går genom dåvarande tomtning 2 och 7. Tomtning 2 beskrivs som trädgård och tomtning 7 tillhörde kanngjutaren Lorens Biörns änka. Den äldsta kartan som visar bebyggelsen inom tomtningarna 2 och 7 är från 1874 och då finns där ingen bebyggelse markerad. Kort därefter försvinner tomtning 7. Om det funnits någon bebyggelse inom tomtning 7 bör den sålunda vara äldre än 1874.

I samband med att Lars Salvius skrev sin bok *Beskrifning öfver Sverige* (1741) sammanställde Norrköpings borgmästare och råd en stadsbeskrivning över Norrköping. I stadsbeskrivningen omnämns en tradition om att det ska ha stått ett kapell på höjden där kvarteret Mjölaren ligger. Där står att läsa att området kring Borgarehögen, på den norra sidan av strömmen, först fick stadsbebyggelse och att de som bodde där ”i Kristendomens början” ska ha uppfört ett kapell av trä på platsen. Kapellet ska ha gått under namnet Helga andes kapell. Kvarteret Kapellhorvan, lite längre norrut på Tunnbindare-

gatan pekats ut som platsen där kapellet ska ha legat (Lundgren 1916:32). Traditionen är mycket intressant då det strax väster om Tunnbindaregatan inom kvarteret Mjöl-naren påträffats en begravningsplats som kunnat dateras till sen vikingatid/tidigmedeltid. Begravningsplatsen har undersökts under åren 1982, 2010 och 2012 (Svensson 1982; Stibéus 2011; Jonsson m.fl. 2014). Enligt uppgift i FMIS har ben som möjligen härrört från människa även hittats vid en schaktningsövervakning vid korsningen Tunnbindaregatan/Västgötegatan, precis söder om det nu aktuella undersökningsområdet. Begravningsplatsen har inte avgränsats och det är inte omöjligt att det finns fler gravar inom det nu aktuella undersökningsområdet.

Även Borgarehögen är ett spännande fenomen som bör nämnas i samband med det aktuella undersökningsområdet. I samband med att Erik Dahlberg skrev sitt verk *Suecia Antiqua et Hodierna* sammanställde Norrköpings råd och borgmästare 1691 ”förklaringar” som skulle hjälpa Dahlberg med beskrivningen av Norrköping. I denna text omnämns Borgarehögen som den plats där svenskarna lagt sig i anfallsposition för att jaga bort danskarna som intagit Knäppingsborg. Knäppingsborg ska ha stått vid Gamla brons fäste på den östra sidan av strömmen. Borgarehögen beskrivs som en jordhög från vilken man kunde se hela staden (Ringborg 1921:129). Dess placering hänvisas till området kring kvarteret Mjöl-naren. Det framgår inte när detta ska ha skett, men det förmodas ha inträffat under medeltiden eller under sent 1500-tal. Borgarehögen beskrivs på samma sätt i Anders Rhyzelius (1677–1761) anteckningar om Östergötlands städer och i den ovan nämnda stadsbeskrivningen från 1700-talet. Vid undersökningarna i kvarteret Mjöl-naren påträffades dock inga tydliga lämningar som kunde hänvisas till Borgarehögens konstruktion (Jonsson m.fl. 2014).

Inom undersökningsområdet förväntades främst lämningar från medeltid eller historisk tid men i samband med undersökningarna 2010 påträffades en härd som kunde dateras till yngre bronsålder–förromersk järnålder (Stibéus 2011). Vid den senare slutundersökningen påträffades ytterligare härdar, stolphål, nedgrävningar och kulturlager som daterades till bronsålder och bronsålder–äldre järnålder (Jonsson m.fl. 2014). De förhistoriska lämningarna påträffades i den nordvästra delen av slutundersökningsområdet, längre norrut än den nu aktuella ytan men det är möjligt att även förhistoriska lämningar kan komma att påträffas inom undersökningsområdet.

Syfte

Syftet med den arkeologiska undersökningen var att i första hand tillse att fornlämning berördes i så liten omfattning som möjligt. De lämningar som eventuellt framkom skulle dokumenteras avseende karaktär och omfattning samt om möjligt dateras. Om lämningar eller kulturlager av större omfattning eller komplexitet framkom skulle arbetet avbrytas och en ny tillståndsprövning enligt 2 kap. 12 § Kulturmiljölagen utföras.

Genomförande

Vid schaktningsarbetet grävdes två schakt (schakt 1 och 2) på sammanlagt cirka 60 m². Endast schakt 1 grävdes med arkeolog närvarande. Schakt 2 grävdes utan arkeolog på plats eftersom det vid en första kontroll stod klart att denna del av sträckningen av misstag redan grävts upp av andra markarbetare på platsen och återfyllts med grus. Det ansågs inte sannolikt att något av arkeologiskt intresse skulle påträffas vid upptagandet av samma schakt. En efterkontroll av schaktet gjordes dock. Schakten och de lager som framkom dokumenterades genom inmätning med RTK-GPS samt digital fotografering och beskrivning.

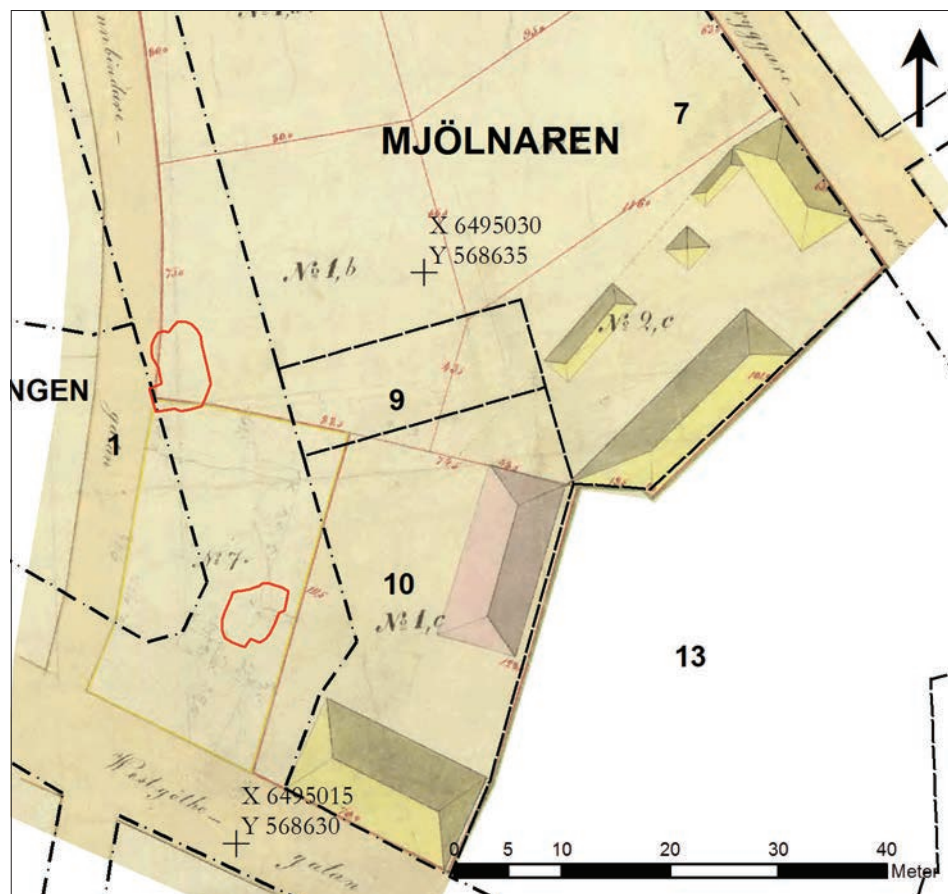

Undersökningsresultat

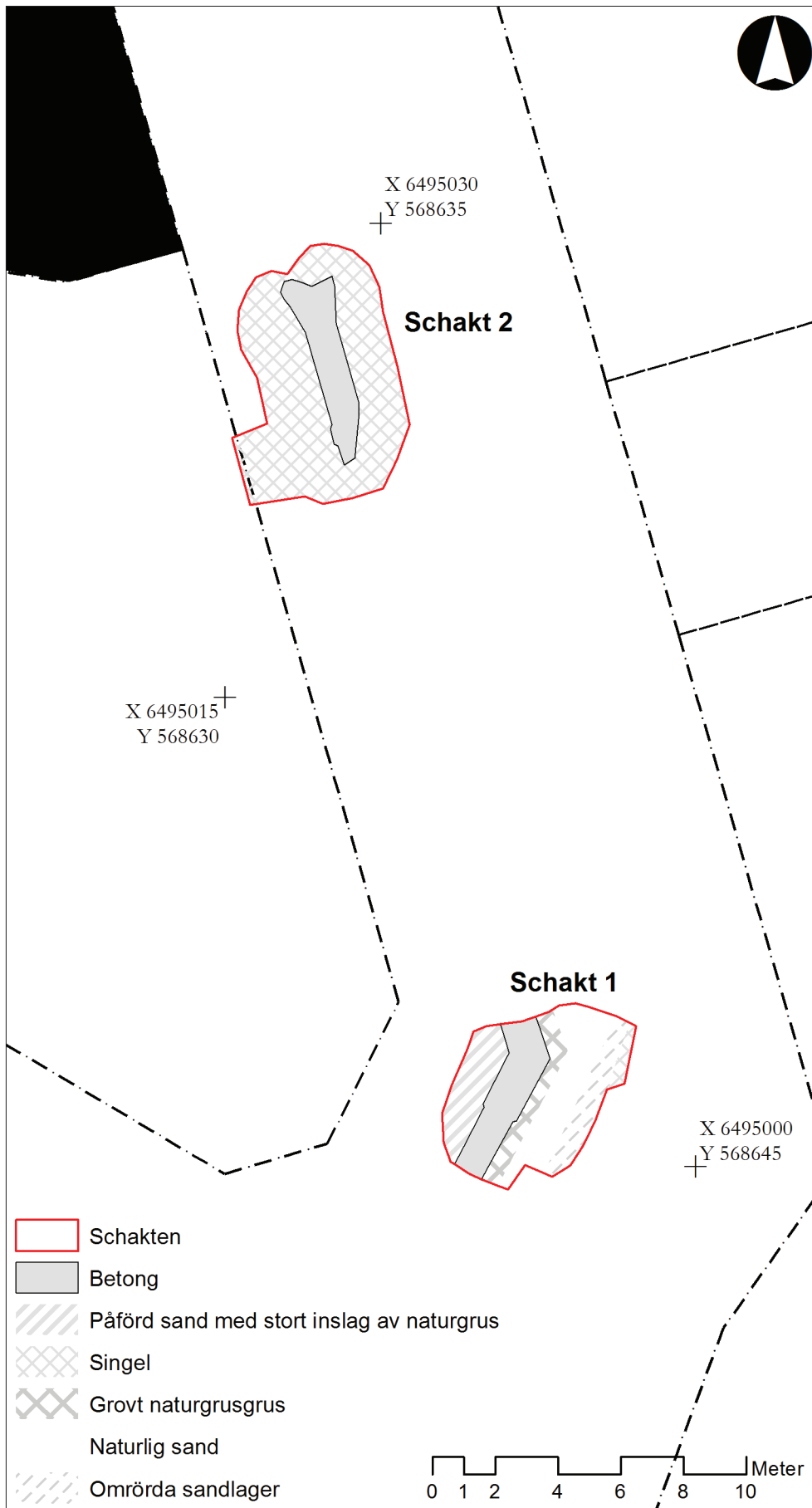
Schakt 1

Schaktet hade en oregelbunden form och var cirka $6,4 \times 5$ meter stort på cirka 25 m^2 (figur 2). Djupet varierade mellan cirka 0,95 och 1,4 meter. I botten av schaktet syntes den tidigare nedgrävda, betongingjutna, fjärrvärmeledningen. Betongingjutningen var cirka 1 meter bred och löpte genom schaktet i nord-sydlig riktning. Väster om betongledningen låg ljus beige sand med ett stort inslag av rundat naturgrus och enstaka småsten. Direkt öster om betongledningen syntes ett nedgrävningsschakt som var cirka 0,5 meter brett ut från betongledningen. Fyllningen bestod av rundat naturgrus med inslag av småstenar. Öster om nedgrävningsschaktet framkom, på cirka 0,5 meters djup, naturlig sand som överst var något grövre och mörk beige till färgen. Längre ner blev sanden mer och mer finkornig (figur 3).

Längst i öster skär ett äldre ledningsschakt genom det nu grävda schaktet och däri är lagren omrörda. Överst låg ett cirka 0,5 meter tjockt konstruktionslager av grå sand och stenkross. Under detta syntes mörkare beigebrun sand som sannolikt utgör omrörda lager av dels äldre marknivåer och dels naturlig sand. Över hela schaktet låg överst 0,04–0,06 meter asfalt. I väster, över betongledningen, låg sedan ett 0,35 meter tjockt konstruktionslager av mellangrov sand blandat med grovt naturgrus. Lagret hade en ljus gulbrun färg. Under detta låg ytterligare konstruktions-/fyllnadsmassor av finkornig ljus beige sand blandat med grovt naturgrus.

Figur 2. Rektifierad karta från 1874 över kvarteret Mjölaren i Norrköping (LMA 0581k-40c:2098). Kartan visar även dagens fastighetsgränser. Rektifieringen har utförts av Kristina Jonsson på Stiftelsen Kulturmiljövård (KM). Skala 1:700.

Figur 3. Översiktskarta över schakten som grävdes vid schaktningsövervakningen på Tunnbindaregatan. Kartan visar markförhållandena i botten av schakten. I bakgrunden syns ett utdrag ur Fastighetskartan. Skala 1:200.

I den smala delen av schaktet där marken var bevarad syntes under asfalten en äldre gatunivå av huggna, fyrkantiga, gatstenar. Mellan och direkt under stenarna syntes en tunn horisont av mörkare brungrå sand. Över stenarna låg ett tunnare lager av påfört sandblandat naturgrus – ett grundlager för asfalten. Under gatstenarna låg ett lager av mycket hårt packad sand med inslag av naturgrus. Lagret var cirka 0,09 meter tjockt och under detta låg ett lika tjockt lager av gråbeige sand som blandats med ett större inslag av grövre, kantigare grus. Under detta syntes en horisont av mörkare brunsvartgrå sand med inslag av grus. Sanden hade en fetare karaktär. Lagret tolkas som en äldre markhorisont som vid något skede legat exponerad under en tid. Lagret varierade i tjocklek mellan 0,05 och 0,08 meter. Under denna äldre markyta fanns ytterligare två konstruktionslager som var omkring 0,1 meter tjocka. Det övre lagret bestod av mycket grov sand blandat med smågrus och det undre lagret bestod av mycket hårt packad mellangrov sand aningen mörkare beige-gråbrun färg. Under dessa lager framkom den naturligt avsatta sanden (figur 4). I sandlagret sågs en del tegelbitar och gatstenar som dragits ner i sanden av grävmaskinen.

Figur 4. Pågående schaktningsarbete i schakt 1 på Tunnbindaregatan. Foto från sydväst av Josefina Kennebjörk.

Figur 5. Detaljbild av schakträggen i sydöstra delen av schakt 1 med en bevarad lagerföljd. Foto från nordväst av Josefina Kennebjörk.

Schakt 2

Schakt 2 kontrollerades och mättes in i efterhand. Schaktet var oregelbundet till formen och cirka $8 \times 5,6$ meter stort på cirka 35 m^2 (figur 2). Djupet varierade mellan cirka 0,9 och 1,45 meter. Hela schaktet var fyllt av singel. I den östra schaktkanten skymtades naturlig sand på cirka 0,5 meters djup. Inget av antikvariskt intresse framkom. Centralt i schaktet, i nord-sydlig riktning, löpte den betongingjutna fjärrvärmeledningen som även syntes i schakt 1 (figur 3 och 5).

Figur 6. Schakt 2. Foto från sydsydost av Josefina Kennebjörk.

Utvärdering

I schakten påträffades inget av fortsatt antikvariskt intresse och inga lämningar att datera framkom. Det framgick däremot att det trots mycket stora störningar i området finns bevarade ytor som kan förväntas innehålla arkeologiska lämningar. Stiftelsen Kulturmiljövård (KM) rekommenderar därför att en arkeolog närvarar även vid framtida schaktningsarbeten i området.

Referenser

Arkiv

Fornminnesregistret Fornsök

www.fmis.raa.se

Lantmäteriet, historiska kartor

<https://etjanster.lantmateriet.se/historiskakartor>

Lantmäterimyndigheternas arkiv

Kvarteret Mjölaren. Tomtningskarta 1874. Akt 0581k-40c:2098

Lantmäteristyrelsens arkiv

Kvarteret Mjölaren. Laga delning 1728. Akt D75-1:12

Norrköpings stad. Geografisk avmätning 1636. Akt D75-1:d4:5-7

Litteratur

- Jonsson, K., Larsson, E., Ohlsson, A., Kjellberg, A., Dimc, N. & Johansson, M. 2014. *Kvarteret Mjölaren i Norrköping. Gravar, bebyggelse och verksamheter från bronsålder till 1700-tal*. Arkeologisk slutundersökning. Fornlämning RAÄ 96:1. Kvarteret Mjölaren 5, 9, 10 och 13. Norrköpings stad och kommun. Östergötlands län.
- Lundgren, H. (red.) 1916. *Two gamla beskrivningar över Norrköping*. Efter originalhandskrifterna i Linköpings Stiftsbibliotek. Norrköping.
- Ringborg, E. 1921. *Till Norrköpingskrönikan, 4*. Norrköping.
- Stibéus, M. 2011. *Tidigmedeltida gravar och tidigmodern bebyggelse*. Arkeologisk förundersökning. RAÄ UV Rapport 2011:86.
- Svensson, K. 1982. *Rapport. Provundersökning inom Kv. Mjölaren m.fl. Norrköping. Östergötland*. Riksantikvarieämbetet, Undersökningsverksamheten. Stockholm.

Tekniska och administrativa uppgifter

<i>Stiftelsen Kulturmiljövård projektnr:</i>	KM16064
<i>Länsstyrelsen dnr, beslutsdatum:</i>	431-2097-16, 2016-06-09
<i>Undersökningsperiod:</i>	22 och 24 augusti 2016
<i>Exploateringsyta:</i>	Cirka 60 m ²
<i>Personal:</i>	Josefina Kennebjörk (projektledare)
<i>Landskap:</i>	Östergötland
<i>Län:</i>	Östergötland
<i>Kommun:</i>	Norrköping
<i>Socken:</i>	Sankt Johannes
<i>Fastighet:</i>	Mjölaren 7, 9 och 10 Trehörningen 1:1
<i>Fornlämning:</i>	–
<i>Fastighetskarta:</i>	64F9GS Borg, 64F9GN Norrköping
<i>Koordinatsystem:</i>	Sweref 99 TM
<i>Koordinater:</i>	N 6494999–6495029/Ö 568630–568643
<i>Höjdsystem:</i>	RH2000
<i>Inmätningmetod:</i>	RTK-GPS, GPS
<i>Dokumentationshandlingar:</i>	Inget dokumentationsmaterial utöver rapporten.
<i>Fynd:</i>	Inga fynd.